

Лілія КАЗАНЦЕВА, канд. фіз.-мат. наук., зав. Музею

ORCID ID: 0000-0003-0380-623X

e-mail: kazantsevaliliya1@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Володимир ЄФІМЕНКО, канд. фіз.-мат. наук., директор

ORCID ID: 0000-0003-4167-4952

e-mail: efim@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СЕРГІЙ ДАНИЛОВИЧ ЧОРНИЙ (ДО 150-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Вступ. С.Д. Чорний є одним із найвідоміших співробітників Київської обсерваторії і не тільки. Українець, випускник Київського університету, викладач ряду вищих та середніх навчальних закладів, колишній директор Варшавської та Київської обсерваторій, організатор нових наукових напрямків та спостережних програм в Києві, популяризатор науки. Його біографія неодноразово друкувалась у багатьох виданнях та представлена на порталах та сайтах. В той же час досі залишаються деякі неточності та білі плями в його життєписі, відкриваються нові цікаві деталі через наново знайдені опосередковані матеріали та архівні документи.

Результати. В статті представлена розширена та уточнена біографія неординарної особистості та його науковий шлях за всіма знайденими авторами джерелами. Зібрана найбільш повна його бібліографія.

Висновки. Розкрито науковий та життєвий шлях професора астрономії, колишнього директора Київської університетської астрономічної обсерваторії, його внесок в розвиток наукових досліджень установи, розгортання нових спостережних програм, підготовки астрономічних кадрів та популяризацію науки.

Ключові слова: Астрономія, небесна механіка, біографія, астрономічні спостереження, історія астрономії, популяризація науки.

Вступ

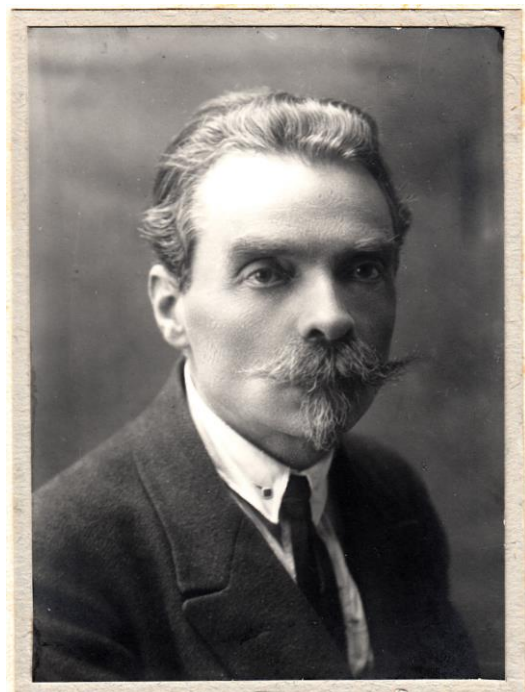
Біографія кожної особистості, особливо того, хто досягнув певних успіхів у професійній сфері, знайомить не тільки з його життям, фаховим зростанням, здобутками, а й дає можливість познайомитись з історією галузі, в якій він працював на певному етапі, розвитком організацій та установ, членом яких він був в певний час, основними ознаками часу, характеристиками місцевостей в яких він мешкав. Через призму конкретного людського життя, через документальні свідчення, які стосуються водночас як особи, так і оточуваного середовища в дотичні часові проміжки, складається більш повне, живе уявлення минулого. Разом з тим, таке дослідження вшановує пам'ять відомої особистості, показує її багатогранність та залишає наступним поколінням більш правдивий людяний його образ.

Метою нашої статті є висвітлення максимально повного життєвого, наукового та педагогічного шляху професора астрономії Київського університету та директора університетської астрономічної обсерваторії в Києві Сергія Даниловича Чорного за всіма доступними джерелами інформації в річницю 150-го дня його народження.

Огляд літератури. З біографією та науковим доробком професора астрономії С.Д. Чорного можна ознайомитись на сторінках електронних енциклопедій, на порталах астрономічних установ та аматорських товариств з астрономії декількох країн, у Вікіпедії та в спеціалізованих виданнях, наприклад (Камієнський, 1925), (Пясковський, 1955), (Белозеров, 1959), (Лежнев, 1971), (Колчинський, Корсунь, Родригес, 1977), (Осипов, 2005), (Гриценко, Кручиненко, 2005). В більшості випадків життєпис вченого представлений коротко, лише з основними датами його життя, або ж взагалі у виданнях згадується окремий нетривалий період його життя. Аналізуючи інформацію з зазначених джерел були знайдені деякі невідповідності, вказані різні дати, різні географічні місцевості. З метою створення більш повної та достовірної біографії С.Д. Чорного були залучені архівні дані та матеріали, які зберігаються в Астрономічному музеї Астрономічної обсерваторії Київського університету. Перевага віддавалась даним, отриманим з власноручних рукописів вченого та копій документів, спогадам сучасників.

Результати

Як стверджують більшість авторів, Сергій Данилович Чорний народився 24 січня 1874 р. в с. Лебедине (Лебедин) Київської області (Колчинський, Корсунь, Родригес, 1977), (Осипов, 2005). Часто вказують село Лебедин нині Бориспільського району. Автори Вікіпедії навіть зазначають ім'я С.Д.Чорного серед переліку відомих уродженців цього села. Вперше на цю неточність в біографії звернули увагу у 2005 р., автори опублікували коротку біографію С.Д. Чорного в вузькоспеціалізованому журналі, тому уточнення не набуло поширення (Гриценко, Кручиненко, 2005). За їхнім твердженням С.Д.Чорний народився в селі Лебедин теперішнього Чигиринського району Черкаської області. Нам вдалося свого часу отримати копії документів з Курського педагогічного інституту, серед яких особовий листок з обліку кадрів та автобіографія С.Д.Чорного власноручно ним написаних у 1943 р., в яких підтверджуються ці дані (тут і надалі, якщо не зазначено інше джерело, використано інформацію з документів та копій документів, які зберігаються в меморіальному фонді Астрономічного музею при Астрономічній обсерваторії Київського національного університету імені Тараса Шевченка).

Село Лебедин з 2020 р. у Звенигородському районі (з 1923 до 2020 у Шполянському районі) Черкаської області, а коли народився С.Д. Чорний адміністративно належало до Київської губернії, вперше згадується у так званій Литовській Метриці у 1448 р., має давню цікаву історію, у 1846 році в Лебедині розпочалося будівництво цукроварні, у 1854 році було побудовано рафінацію.

Сергій Чорний зростав у достатньо-великому та технічно-розвинутому населеному пункті. Станом на 1885 р. сільська громада нараховувала 5900 осіб (2823 чоловічої статі та 3077 — жіночої), 923 дворових господарств (Волости, 1885) Колишне власницьке село за 100 верст від повітового міста мало 2 православні церкви, училище, 2 школи, 9 постоялих дворів, 14 лавок, базари по неділях, 34 вітряних та 2 кінних млини, цегельний завод. А за 2 версти — цукровий завод та за 3 версти — винокурний завод.

Батько С.Д. Чорного працював бухгалтером на цукровому заводі, а мати вела домашнє господарство. Напевно родина мала достаток, бо, як зазначено в автобіографії С.Д. Чорного, середню освіту він отримав в прогімназії міста Черкаси, далі продовжив навчання в Першій (Олександрівській) гімназії міста Києва на Бібіковському бульварі, якраз неподалік від Київського університету, куди і вступив у 1893 р. на математичне відділення фізико-математичного факультету, який закінчив 1897 р. В той час професором астрономії і директором Астрономічної обсерваторії був М.Ф. Хандриков, а приват-доцентом - Р.П. Фогель, які зацікавили С.Д. Чорного заняттями астрономією, враховуючи, що тогочасні студенти фізико-математичного факультету частину своїх практичних занять обов'язково проходили в університетській обсерваторії. Але її штат був дуже обмежений і на той час вакантних посад не передбачалося. Юнак після закінчення університету був направлений викладати фізику та математику в духовній семінарії у м. Вологда, далі був переведений там же до єпархіальної жіночої гімназії як викладач, працював вчителем в Немирівській гімназії. І лише у 1900 р. С.Д. Чорний повернувся знову до Києва і розпочав викладання математики в Київському кадетському корпусі, а з 1903 р. переміщений вчителювати у Другій Київській гімназії. Водночас він розпочав підготовку до складання магістерських екзаменів, які успішно склав у 1904 р.

Саме в цей час, в липні 1904 р. за домовленістю з професором Робертом Фогелем до університетської обсерваторії прибув з науковою експедицією директор Краківської астрономічної обсерваторії Ягелонського університету Маурицій Піус Рудзький (1862—1916), астроном, один з перших польських геофізиків (Mazur, 2007). В задачу експедиції входило диференційне визначення сили тяжіння на території Київської обсерваторії та розширення гравіметричної європейської мережі на Київ. Допомогати в цих роботах М. Рудзькому Р.Фогель доручив С.Чорному. На жаль, з певних причин результати цієї піонерської роботи були опубліковані зі значним запізненням лише у 1927 р. вже після смерті М.П. Рудзького (Rudzki, 1927). А виконані тоді роботи з визначення сили тяжіння в Києві були одними з перших в Україні. До цього подібні визначення виконали А.Савич та П. Смилов у Кам'янці-Подільському та Кременці у 1868 р., які були віднесені до головних точок меридіана градусного вимірювання в 1816-1852 рр. Подібні виміри здійснили Ф. Бредихін та П.Штернберг у Солонісі (Миколаївська область) та Сергіївці (Одеська область) у 1888-1889 рр. А у 1889-1893 роках військовий геодезист П. Кульберг виміряв прискорення сили тяжіння у Сімферополі та Ялті, а Н. Вільницький у Олександрівську 1892 р. (Двуліт, 1998). Всі вони для своїх вимірів використовували спеціальний маятник Репсольда. Експедиція ж Мауриція Рудзького застосувала більш точний на той час маятник австрійсько-чеського геодезиста та астронома Роберта Даублейски фон Штернека (1839-1910), яким згодом були виміряні ще 544 пункти на території Австрії, Німеччини, Угорщини в обсерваторіях багатьох міст Європи.

Наполегливо працюючи Сергій Данилович Чорний у 1906 р. отримав звання приват-доцента з астрономії, після чого у 1907 та 1908 рр. читав в Київському університеті лекції з теоретичної астрономії та небесної механіки та працював над дисертаційною роботою. Продовжуючи тематику досліджень своїх вчителів, професорів Митрофана Хандрикова та Роберта Фогеля, Сергій Чорний зосередив свою увагу на теоретичній астрономії, зокрема, в той час його цікавили питання визначення орбіт небесних світил за результатами спостережень. 6 квітня 1908 р. приват-доцент Університету Св. Володимира С.Д. Чорний публічно захистив у Петербурзькому університеті дисертацію на тему "Про число можливих розв'язків задачі під час обчислення параболічних орбіт за способом Ольберса", за яку 11 травня 1908 р. йому було надано вченого ступеня магістра астрономії та геодезії "з усіма правами та перевагами, які затверджені до цього ступеню законом".

Одразу ж по цьому, враховуючи все ту ж відсутність вакантних посад в Київській обсерваторії, 1908 р. С.Д. Чорний подав заяву на конкурс та був обраний професором Варшавського університету і директором університетської астрономічної обсерваторії та метеорологічної станції. Тамтешній університет саме переживав чергові неприємні зміни. Один із найбільших державних вищих навчальних закладів Польщі, заснований 1816 року, після участі у Січневого повстанні 1863 року був закритий і перетворений у російськомовний Імператорський університет Варшави. Але деякий час все ж понад 70% студентів цього університету були поляками. А після подій 1905 року стався масштабний бойкот вищого навчального закладу. Польські викладачі звільнялись з університету, кидали його й студенти. В місті між поляками й росіянами відчувались напружені стосунки. Це згадує в своїх спогадах й С.Д. Чорний.

Все життя аполітичний та безпартійний він намагався займатись лише наукою. У Варшаві читав лекції з астрономії та геодезії для студентів фізико-математичного факультету, залучав їх до астрономічних спостережень. Сам в обсерваторії з 6-дюймовим рефрактором Мерца виконував спостереження комет та покрить зір Місяцем. Намагаючись розширити спостережні можливості ввіреної йому обсерваторії, він придбав для обсерваторії кометошукач, 2 хронометри та ще ряд менших інструментів (Kamiński, 1925).

1910 року, коли з'явилась комета Галлея, він застосував формули зі своєї дисертації для переобчислення її орбіти та довів, що задача допускає три розв'язки, а обчислені параболічно орбіти групуються навколо кожного з них. Виконані дослідження отримали подальший розвиток в наступних працях. Поступово коло інтересів вченого розширюється, все більше і більше проблем цікавлять С.Д. Чорного, все більше напрямків спостережень він охоплює, але незмінним залишається одне — всі його роботи в Варшаві виконані одноосібно. В період з 1905 по 1914 року Сергію Даниловичу почастило відвідати ряд наукових конгресів, познаюмитися з роботою університетів, обсерваторій та бібліотек міст Единбург, Париж, Берлін, Стокгольм, Осло, Копенгаген, Цюрих, про що він зазначив в своїй автобіог-

рафії. В документах він зазначає також знання мов: англійська, французька, німецька, російська, українська та польська.

У 1915 р., у зв'язку з наближенням бойових дій Першої світової війни до Варшави, університет було евакуйовано до Ростова-на-Дону. З фізико-математичного факультету переїхали на нове місце майже всі професори: В.Ф.Хмелевський, Д.І.Івановський, П.І.Митрофанов, В.В.Курилов, А.М.Зайцев, Д.Н. Горячев, Я.П. Щелкановцев, А.Р.Коллі, Д.Д.Мордухай-Болтовський та С.Д.Чорний. До речі, всі придбані для обсерваторії прилади за вказівкою влади теж були вивезені з Варшави і не повернуті згодом.

С.Д. Чорний майже одразу ж організував в Ростові на Дону астрономічний кабінет, який розмастили у трьох кімнатах шостого поверху відведеного для університету будинку. Тут С.Д. Чорний вів Службу часу - регулярно визначав поправки хронометрів за способом Цингера, а також здійснював так звані статистичні спостереження сонячних плям і факелів (Чорний, 1936). В Ростові С.Д. Чорному вдалося видати свій перший підручник, роботу над яким він розпочав ще у Варшаві (Чорний, 1916).

У липні 1917 р. за наказом Міністерства народної освіти Росії евакуйований Варшавський університет було перейменовано в Донський і залишено назавжди в Ростові. Ця реорганізація не позначилась на діяльності С.Д. Чорного: за ним збереглася колишня кафедра і він продовжував виконувати свої професорські обов'язки (Пясковський, 1955) спостерігав сонячне затемнення 1917 та 1922 років, місячне затемнення, комету 1921 р.

Невдовзі Сергію Даниловичу поталанило повернутись до своєї Alma mater. 1923 р. Київський університет, який в ті роки був реорганізований у Вищий інститут народної освіти (ВІНО), обрав С.Д. Чорного професором астрономії та призначив директором Астрономічної обсерваторії, яка на той період переживала скрутні часи. У лютому 1920 р. пішов з життя професор Р. Фогель, Обсерваторія не мала постійного керівника, її штат складався з трьох осіб, інструментальна база залишилася такою ж, як за попереднього директорства професора М.Ф. Хандрикова, за відсутності фінансування припинилось видання наукових праць установи, останній, 5-й том "Анналів обсерваторії" був виданий ще 1914 р.. Наукові астрономічні спостереження продовжувалися лише на меридіанному колі М.П. Диченком завдяки тому, що він з родиною тривалий час мешкав на території садиби Обсерваторії і не маючи навіть деякий час заробітної платні, підтримував інструмент в належному стані, забезпечував його збереження та продовжував свої багатолітні наукові спостереження. Діяльність закладу в той час звелася переважно до забезпечення навчального процесу практичними заняттями для студентів фізико-математичного напрямку, та й навчальні програми на той час зазнали суттєвих змін та скорочень. До того ж місцевість навкруги почала швидко забудовуватись, що утруднювало проведення класичних раніше для обсерваторії програм спостережень.

Всі ці негаразди лягли важким тягарем на плечі нового директора Астрономічної обсерваторії С.Д. Чорного, він намагався перенести свій досвід роботи в інших наукових установах в реалії повоєнного міста на зламі епох. Зосередивши увагу на одному з найважливіших завдань, на його думку, він сприяв активізації астрономічних спостережень, розширенні їхньої тематики. Підтримуючи роботи М.П. Диченка в галузі меридіанної астрономії, С. Д. Чорний налагодив також регулярні спостереження покрить зірок Місяцем та планетами, започаткував позиційний спостереження, великих планет та їхніх супутників, комет та яскравих астероїдів, метеорів, нових зір, цікавився затемнювальними явищами в системі супутників Юпітера.

С.Д. Чорний особисто проводив спостереження на рефракторі-астрографі Мерца, залучав до участі в цій програмі всіх співробітників. За часів С.Д. Чорного Київська обсерваторія брала активну участь у спостереженні повного сонячного затемнення 19 липня 1936 р., почались спостереження змінних зір, успішно спостерігали проходження Меркурія по диску Сонця 7 травня 1924 р. та 10 листопада 1927 р. Особливо слід відзначити спостереження сонячних плям і факелів, які С. Д. Чорний розпочав ще у Ростові (Чорний, 1936). Результати статистичних спостережень сонячних плям в Київській обсерваторії того часу регулярно друкувались у виданнях "Astronomische Mitteilungen" та "Bulletin for Character Figures of Solar Phenomena", які видавала Цюрихська обсерваторія. Для Києва вони спочатку були новими, але з часом стали одним з основних напрямків діяльності Обсерваторії.

З трубою Герца ним були розпочаті перші спостереження Сонця. Він щодня, якщо дозволяла погода, замальовував сонячний диск з плямами, факелами, про що свідчать збережені в Астрономічному музеї журнали спостережень Сергія Даниловича за цей період. Він дослідив нитяний мікромір Репсольда, використавши, до речі, за еталон хрест Володимирського собору, який в ті часи було гарно видно з рефрактора обсерваторії. Він першим почав приймати радіосигнали точного часу. Вимірював положення астероїдів, особливо Палласа.

С.Д. Чорний розумів, яке важливе значення для престижу Обсерваторії і зміцнення її контактів з іншими астрономічними установами має наявність власних видань. Тому за підтримки Академії наук України він відновив видання "Анналів Київської обсерваторії", перший та другий випуски 6-го тому яких вийшли 1933 р. та 1936 р.

Щоб наблизити наукові дослідження до потреб народного господарства, у 1933 р. С. Д. Чорний створив в Обсерваторії геофізичний сектор, який очолив професор П.К. Нечипоренко. Проте цьому сектору так і не пощастило розвинутись. 1937 р. П.К. Нечипоренка було репресовано (розстріляно), а його асистент П.Я. Галушко залишив Обсерваторію.

На вакантну посаду астронома-спостерігача, після смерті М.П. Диченка, в жовтні 1934 р. був запрошений Іван Іванович Путілін, який закінчив у 1922 р. Московський університет. У 1935 р. Путілін був затверджений в званні доцента, а в наступному році йому була присуджена без захисту дисертації ступінь кандидата фізико-математичних наук. На обсерваторії Путілін І.І. з 1936 по 1939 р. визначав положення змінних і кратних зірок. В 1936 р. він взяв участь в експедиції по спостереженню повного сонячного затемнення 1936 р. де отримав гарні знімки корони. В цей період С.Д. Чорний зміг підготувати цікаві наукові праці з актуальних на той час питань фундаментальної науки, розробляв теорію пульсації змінних β -та γ Ліри.

Брак необхідних коштів не дозволив С.Д. Чорному суттєво зміцнити інструментальну базу Київської обсерваторії. Все ж за роки його директорської діяльності були придбані універсальний інструмент "Askania Werke" для астро-

номо-геодезичних робіт, зеніт-телескоп, камера "D-12" для фотографічних спостережень, переносна астрономічна труба Цейса, хронометр фірми "Nardin" для Служби часу Обсерваторії.

1937 р. при обсерваторії було створено аспірантуру. Першими аспірантами професора С.Д. Чорного стали випускники Київського університету О.К. Король і М.М. Астафов. Перший з часом став одним з провідних науковців ГАО НАН України, другий трагічно загинув у роки Другої світової війни. На стажуванні до професора С.Д. Чорного приїздили студенти з інших університетів, зокрема зі Свердловського.

С.Д. Чорний одним із перших почав вивчати та публікувати історію наукової діяльності Київської астрономічної обсерваторії (Чорний, 1933).

Ще з молодих років він був активним членом багатьох громадських наукових товариств: Російського астрономічного товариства, Російського товариства любителів світознавства, Товариства природодослідників при Варшавському університеті, Математичного товариства при Київському університеті, дійсним членом Міжнародної астрономічної спілки, Французького астрономічного товариства, почесним членом Мексиканського астрономічного товариства, членом Наукового Товариства імені Шевченка, в якому, крім іншого працював над створенням української наукової астрономічної термінології. У 1927 р. разом з І.І. Ільїнським та М.О. Рудським він заснував Українське товариство світознавства, яке проіснувало до 1935 р.

Сергій Данилович став першим директором Київської обсерваторії, який фактично відкрив двері всім зацікавленим астрономією. З його приїздом Обсерваторія розпочала широку екскурсійну діяльність. Співробітники обсерваторії на чолі з С.Д. Чорним активно виступали з лекціями, проводили демонстрацію об'єктів зоряного неба. В Обсерваторії працював астрономічний гурток, деякі вихованці якого пізніше стали фаховими астрономами. Сергій Данилович в цей час публікував багато науково-популярних та пізнавальних статей і заміток в журналах "Физическое обозрение", "Природа", "Глобус", в газетах "Известия", "Пролетарская правда", "Вісті", "Приазовський край" та інших.

Напружена діяльність С.Д. Чорного, події 1937 року, коли був заарештований та страчений співробітник Київської Обсерваторії професор П.К. Нечипоренко, призвела до погіршення стану його здоров'я, тому ще навесні 1935 р. він припинив лекційну роботу в університеті, залишивши за собою керівництво аспірантами та завідування обсерваторією. А вже у 1939 р. Сергій Данилович Чорний отримав академічну пенсію за вислугою років і звернувся до Народного комісаріату з освіти України, якому в той час безпосередньо підпорядковувалась Київська астрономічна обсерваторія, з проханням звільнити його від обов'язків директора обсерваторії. Прохання було задоволено. Вчений з певних причин переїхав до Курська. Чому саме в це місто, в якому, до речі, йому не доводилось раніше працювати, залишається досі загадкою. За однією з романтичних версій, яку переказала людина, що особисто знала Сергія Даниловича, в Курську мешкала жінка, яка була першим та єдиним коханням вченого, який так і не створив за все своє життя родини. В той час жінка овдовіла і він вирішив підтримати її.

Як він згадував у 1943 році, описуючи свою біографію, за своє життя йому довелося викладати не тільки в Варшавському, Київському та Ростовському університетах, а ще й за сумісництвом у Варшавських та Ростовських Вищих жіночих курсах, в Новочеркаському та Київському педагогічних інститутах. 3 грудня 1940 р. по лютий 1941 р. за наполегливим запрошенням він читав лекції з астрономії аспірантам Полтавської обсерваторії.

З початком Другої світової війни та окупації Курська (з листопада 1941 р. по 9 лютого 1943 р.) С.Д. Чорний, як академічний пенсіонер, не мав змоги евакуюватися з державними установами. 8 місяців він ніде не працював, а з серпня 1942 р. майже 6 місяців служив у відділі соціального забезпечення, видавав хлібні картки збіднілим мешканцям Курська.

3 лютого по жовтень 1943 р Сергій Данилович працював науковим співробітником Обласного Курського краєзнавчого музею, з жовтня 1943 викладав алгебру та тригонометрію на Курських курсах підвищення кваліфікації вчителів.

Під час війни в Курську він прочитав 32 лекції в госпіталях для поранених бійців.

18 жовтня 1943 р. Сергій Данилович Чорний був зарахований на посаду професора астрономії Курського державного педагогічного інституту, 13 грудня 1946 р. професор Черний С.Д. був затверджений завідувачем кафедри математики Курського педагогічного та вчительського інституту.

Роки життя С.Д. Чорного було затьмарено тяжкими соціальними заворушеннями, про що він сам згадував у спогадах: російсько-японська війна 1904–1905 рр., перша світова війна 1914–1918 рр., вороже ставлення поляків під час роботи у Варшаві, евакуація до Ростова та участь у створенні фактично з нуля нового університету. революції, громадянська війна, голодомор, репресії 1937-1939 рр., друга світова війна. Він був керівником кількох астрономічних обсерваторій, неодноразово стикався з браком коштів, нестачею штатів, а нерідко і з відвертим нерозумінням потреб фундаментальної науки та обсерваторії і байдужістю до них. Однак, незважаючи на всі труднощі, які випали на його долю, він робив все можливе для організації різноманітних астрономічних спостережень, сам багато і плідно спостерігав, підготував і виховав багато студентів. До його школи належать такі відомі фахівці-астрономи, як М.Ф. Субботін, Б.М. Щиголев, О.К. Король, О.О. Батирев та інші.

В науковій спадщині С.Д. Чорного понад 100 наукових праць, серед яких монографії, повідомлення про результати спостережень різноманітних астрономічних явищ. Найбільш суттєвий внесок він зробив в теоретичну астрономію. Тематика його робіт охоплює теорію визначення параболічних орбіт, рух перигелію орбіти Меркурія, дослідження сталості систем змінних зір. С.Д. Чорний є автором першого підручника описової астрономії українською мовою (Чорний, 1930). Ця книга написана на основі астрономічних курсів, які він викладав у Варшаві, Ростові та Києві, з описом та аналізом досягнень в астрономії тих років. Крім того підручник наповнений відомостями з історії науки, містить багато ілюстрацій, серед яких є фотографії Київської обсерваторії та її інструментів. В додатку вміщено карту зоряного неба та 13 допоміжних довідкових таблиць.

У 1951 році у віці 78 років С. Д. Чорний остаточно пішов на пенсію, але до останніх днів не залишав наукову діяльність. Зокрема продовжував переклад класичних курсів з небесної механіки Пуанкаре, Тиссерана, Андуайє та інших, цю роботу він розпочав ще на початку свого перебування в Курську.

В останньому своєму помешканні С.Д. Чорний жив в квартирі будинку в центрі міста Курськ, на жаль, будівля не збереглась. Ще 25 січня 1956 р. він повідомив листом київського професора Д. В. Пясковського про задовільний стан свого здоров'я, а 11 лютого 1956 р. його життя обірвалось на вісімдесят другому році життя. Похований Сергій Данилович в Курську. Свою велику наукову бібліотеку, яку він збирав все життя, С. Д. Чорний заповів бібліотеці Курського педінституту. Був залишений заповіт і на заощадження вченого. Згідно довідки, яку видала ошадкаса міста Курська в лютому 1956 року Курському Державному педагогічному інституту, загальна сума вкладів, яку заповів інституту померлий громадянин Чорний С.Д. складала 87802 рубля 31 копіюку. Вся ця сума, згідно заповіту, була призначена на будівництво Астрономічної обсерваторії при Інституті.

Заповіт було виконано у 1960-х роках. На кошти, залишені професором було куплено телескоп та побудована обсерваторія в новому лабораторному корпусі Курського педінституту (Лежнев, 1971; Из истории, 1976).

Пам'ять про С.Д. Чорного зберігається в його роботах та рукописах, які зібрані в Астрономічному музеї АО КНУ, лише одних його рукописних журналів спостережень збережено 26. З його багатою теоретичною спадщиною можна ознайомитися за його роботами, більша частина яких теж зібрана в меморіальній колекції. Фотографії, документи та їхні копії, публікації про неординарну особистість дбайливо зберігаються в Музеї.

На жаль, іменем вченого ще не названо астероїд чи кратер на небесному тілі, але існує обсерваторія, збудована на його кошти, не названо поки вулиць його ім'ям, Але цікавий факт, з метою увіковічення пам'яті відомого вченого Сесія Бориспільської районної ради 2004 року прийняла рішення про запровадження щорічної премії імені С.Д. Чорного для обдарованих учнів в галузі природничо-математичних дисциплін.

Внесок авторів.

Лілія Казанцева – пошук та аналіз джерел, збір інформації, підготування огляду літератури, написання та оформлення статті.
Володимир Єфіменко – концептуалізація; написання – перегляд і редагування.

Список використаних джерел

Волости и важнейшие селения Европейской России. Губернии Малороссийские и Юго-Западные: Харьковская, Полтавская, Черниговская, Киевская, Волынская, Подольская. (1885). Издание Центрального статистического комитета. Вып. 3: СПб., 349. https://archive.org/details/0015773/000200_000018_v19_rc_1485672/page/n1/mode/2up

- Гриценко, Н., Кручиненко, В. (2005). Сергій Данилович Чорний – видатний український астроном. *Фізика та астрономія в школі*, № 3, 1, 55
- Двуліт, П. Д. (1998). *Гравіметрія* [Текст]: підручник — Львів :[б.в.], 195. <https://vdoc.pub/documents/categories-5n1f67j9a6u0>
- Из истории Курского государственного педагогического института / ред. коллегия: А. Н. Веселов (отв. ред.), П. В. Иванов (зам. отв. ред.), Н. Ф. Отпущеников [и др.]. — Курск, 1976. — С. 120-121. — 263 с.
- Kamiński, M. (1925). Stulecie Obserwatorium Warszawskiego (1825-1925), *Urania*, № 10, 69–78.
- Колчинский, И.Г., Корсунь, А.А., Родригес, М.Г. (1977). *Астрономы: Биографический справочник*, Наукова Думка, 286.
- Лежнев, И. А. (1971). Из истории физико-математического факультета. *Ученые записки Курского государственного педагогического института*, 61, 133–134.
- Maciej Miłosz Mazur: Maurycy Pius Rudzki (1862—1916). W stulecie krakowskiej sejsmografii. [w:] *Prace Komisji Historii Nauki PAU*, 8/2007, 211–230.
- Осипов, О.К. (2005). Сергій Данилович Чорний. Астрономічна обсерваторія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 160 років, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 260.
- Пясковський, Д.В. (1955). Короткий нарис розвитку астрономії в Київському університеті. Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка. Фізичний збірник, № 8, 21–28.
- Rudzki, M.H. (1927). Bestimmung der Schwerkraft an der Sternwarte Kiew, Українська головна палата мир, 24.
- Курс описательной астрономии / Сергей Данилович Черный, профессор Варшавского университета и Варшавских высших женских курсов. — Ростов-на-Дону : типография Тер-Абрамиана, 1916, XVIII, 203 с.
- Чорний, С.Д. (1933). Короткий нарис наукової та педагогічної діяльності Київської астрономічної обсерваторії з 1846 до 1932 рр., *Анали Київської астрономічної обсерваторії*, Том VI, вип. 1, 1–4.
- Чорний, С.Д. (1930). Курс описовой астрономии. Харків-Київ, 268.
- Чорний, С.Д. (1936). Статистичні спостереження сонячних плям та факелів у Ростові н/Д протягом 1916 – 1922 рр. та в Києві протягом 1923 – 1935 рр., *Анали Київської Астрономічної обсерваторії*, Т. VI, вип. 2. Видання Київського державного університету, 9–72.

References

- Chorny, S.D. (1933). A brief outline of the scientific and pedagogical activities of the Kyiv Astronomical Observatory from 1846 to 1932, *Annals of the Kyiv Astronomical Observatory*, Vol. VI, issue 1, 1–4.
- Chorny, S.D. (1930) Course of descriptive astronomy. Kharkiv-Kyiv, 268.
- Chorny, S.D. (1936). Statistical observations of sunspots and flares in Rostov-on-Don during 1916–1922 and in Kyiv during 1923–1935, *Annals of the Kyiv Astronomical Observatory*. Vol. I, issue 2. Kyiv State University Publishing House. 9–72.
- Course of descriptive astronomy / Sergei Danilovich Cherny, professor of Warsaw University and Warsaw Higher Women's Courses. - Rostov-on-Don: Ter-Abramian Printing House, 1916. - XVIII, 203 p.
- Dvulit, P. D. (1998). *Gravimetry* [Text]: textbook / Lviv: [b.v.], 195 p.
- From the history of the Kursk State Pedagogical Institute / ed. board: A. N. Veselov (deputy editor), P. V. Ivanov (deputy editor), N. F. Otpushnikov [and others]. - Kursk, 1976. - P. 120-121. — 263 p.
- Hrytsenko, N., Kruchynenko, V. (2005). Serhiy Danylovych Chorny – an outstanding Ukrainian astronomer, *Physics and astronomy at school*, No. 3, 1, 55.
- Kamiński, M. (1925). Stulecie Obserwatorium Warszawskiego/ (1825-1925), *Urania*, № 10, 69–78.
- Kolchinsky, I.G., Korsun, A.A., Rodriguez, M.G. (1977). Astronomers: Biographical reference book, Naukova Dumka, 286.
- Lezhnev, I. A. (1971). From the history of the physics and mathematics faculty, *Scientific notes of the Kursk state pedagogical institute*, V. 61, 133–134.
- Maciej Miłosz Mazur: Maurycy Pius Rudzki (1862—1916). On the centenary of Kraków seismography. [in:] Works of the Commission on the History of Science of the Polish Academy of Sciences, 8/2007, pp. 211–230.
- Osyrov, O.K. (2005). Serhiy Danylovych Chorny. Astronomical Observatory of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. 160 years, Publishing and Printing Center "Kyiv University", 260.
- Pyaskovskii, D.V. (1955). A brief outline of the development of astronomy at Kyiv University. Kyiv State University named after T. G. Shevchenko. *Physics Collection*, No. 8, 21–28.
- Rudzki, M.H. (1927). Determination of gravity at the Kiev Observatory, *Ukrainian Main Chamber of Peace*, 24.
- Volosts and the most important settlements of European Russia. Issue 3: Malorussia and Southwestern Provinces: Kharkov, Poltava, Chernigov, Kiev, Volyn, Podolsk. (1885). *Publication of the Central Statistical Committee*. 349 p. https://archive.org/details/0015773/000200_000018_v19_rc_1485672/page/n1/mode/2up

Отримано редакцією журналу / Received: 31.10.2024

Прорецензовано / Revised:

Схвалено до друку / Accepted:

Liliya KAZANTSEVA, PhD (Phys. & Math.), head Museum
ORCID ID: 0000-0003-0380-623X
e-mail: kazantsevaliliya1@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Volodymyr EFIMENKO, PhD (Phys. & Math.), director
ORCID ID: 0000-0003-4167-4952
e-mail: efim@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SERHIY DANILOVYCH CHORNY (TO THE 150TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY)

Background. *S.D. Chorny is one of the most famous employees of the Kyiv Observatory and not only that. Ukrainian, graduate of Kyiv University, teacher at a number of higher and secondary educational institutions, former director of Warsaw and Kyiv observatories, organizer of new scientific directions and observation programs in Kyiv, popularizer of science. His biography was repeatedly published in many publications and presented on portals and websites. At the same time, some inaccuracies and white spots in his biography still remain, new interesting details are revealed through newly discovered mediated materials and archival documents.*

Results. *The article presents an extended and detailed biography of an extraordinary personality and his scientific path according to all the sources found by the authors. His most complete bibliography is collected.*

Conclusions. *The scientific and life path of the professor of astronomy, the former director of the Kyiv University Astronomical Observatory, his contribution to the development of scientific research of the institution, the deployment of new observational programs, the training of astronomical personnel and popularization of science were revealed.*

Keywords: *Cognitive style, field dependence, travel, youth, psychology of recreation.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.